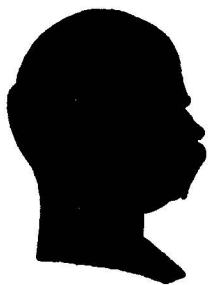

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК В США

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК

7

НЬЮ - ЙОРК 1958

ШЕВЧЕНКО
РІЧНИК СЬОМИЙ
1958

УКРАЇНСЬКА ВЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК В США

ШЕВЧЕНКО

РІЧНИК 7

diasporiana.org.ua

*Дарунок для
Бібліотеки в Сан-Франциско
БІГ*

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS
AND SCIENCES IN THE U.S. INC.

206 West 100 Street
New York, N.Y. 10025

Редакція :

Д. Горняткевич, В. Дорошенко, В. Порський, Д. Чижевський

Обкладинка П. Холодного

Printed in U. S. A.

Copyright 1959

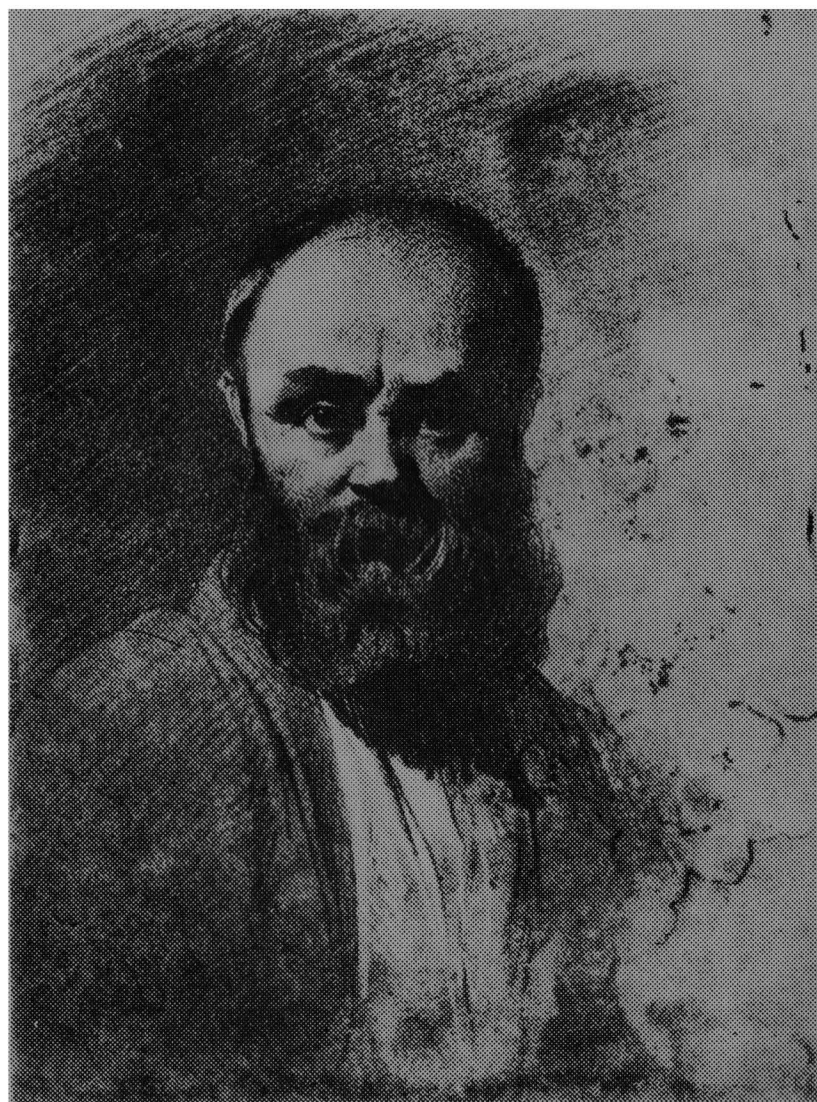
by

Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., Inc.

Сьомий різник „Шевгенко” в основному присвягується згадці про переходовий рік, який становив розділ між роками заслання і тими роками, що Шевгенкові лишилося ще пережити і творити на волі.

Всюди на своєму шляху Шевгенко мусів помігати нові здвиги в суспільстві. Нове царювання Олександра II було ніби відлигою. Повернулися до праці товариші кирило-методіївці, польські за-сланці і ті з декабристів, що залишилися в живих. Герценів „Колокол” пробуджував громадську думку і кидав з-закордону у суспільство ті гасла, які були так близькі Шевгенкові та його спільникам ще в 40-их роках. Взаєминам з одним з тих спільників Миколі Костомарову присвяжено окрему статтю в цьому різнику.

На фронтиспису автопортрет Шевгенка з 1858 р.

ШЕВЧЕНКО СТО РОКІВ ТОМУ

1858 — 1958

1858 рік застав Шевченка ще в Нижньому Новгороді. Останні дні грудня старого року поет прожив у піднесеному настрої, створеному приїздом Михайла Щепкина з Москви до Нижнього. Це була не тільки щира і радісна зустріч двох друзів. Щепкин приніс для Шевченка щось більше за переживання відновленої дружби. Подих великого мистецтва сколихнув провінційну атмосферу, коли на сцені нижегородського театру Щепкин дав кілька спектаклів, де виступав у своїх коронних ролях у комедіях: „Ревізор”, „Москаль Чарівник”, „Бедность не порок”. За всі десять років це було, без сумніву, найглибше естетичне переживання поета. Останній запис перед Новим Роком, на другий день по від'їзді Щепкина до Москви, був такий: „Я все ще не можу прийти до нормального стану після чародійного, чарівного видіння. У мене все ще стоять перед очима Городничий, Матроз, Михайло Чупрун і Любим Торцов”, щоб то створені Щепкиним сценічні образи, що їх Шевченко побачив на різдвяному тижні в місцевому театрі.

Листи Шевченка до петербурзьких і московських друзів ще й кілька днів після того згадують про ці незабутні дні, коли „великий артист і великий чоловік” підніс поета, за його виразом, „не на сьоме, а на сімдесяте небо”. П. Кулішеві Шевченко пише 4 січня: „Наробив мені оцей старий лиха: приїздив до мене на Святках колядувать. Я й досі ще хожу неначе з тяжкого похмілля од його колядок”. Теж саме майже в тих же словах пише він Михайлові Лазаревському. „Сйбогу нічого в голову не лізе, крім нашого великого чудотворця Михайла Семеновича”, — пише він М. Максимовичеві.

Гастролі Щепкина мали для Шевченка ще один наслідок в його особистому житті. Це було короткотривале захоплення нижегородською зовсім юною артисткою Катериною Піуною. Вона сама визначала свій тодішній вік у пізніше написаних спогадах як 14 — 15 років. Мабуть їй було трохи більше — років 17, але Шевченкові добігав уже до кінця 44-ий рік життя. Не зважаючи на цю велику різницю у віці і на дуже короткий час знайомства, Шевченко серйозно думав, що він знайшов у ній супутницю для дальшого життя. Епізод з Піуною розгорнувся в Шевченковому житті блискавично. Лише 1-го жовтня 1857 року

через 10 днів по приїзді Шевченка до Нижнього Новгороду, в місцевому театрі відкрився сезон. Після двох-трьох відвідин театру Шевченко помітив цю молоду артистку серед інших, між якими було й кілька „справжніх артистів”, як це записав Шевченко в своєму Щоденнику в день відкриття театру. Прізвище Піунової появилася в Щоденнику 13 жовтня, коли Шевченко втретє побував у театрі: „Спектакль був хоч куди. Васильєва особливо ж Піунова були натуральні та граціозні. Легка жартівлива роля їй до лиця та й на її літа”. Хоч і далі Шевченко одвідує театр, зустрічається й приватно з артистами й артистками, про що знаходимо кілька записів у Щоденнику в жовтні та грудні, але ім'я Піунової після першого запису в жовтні знову з'являється лише 5 грудня в листі до Щепкина, коли з'ясувалася можливість приїзду великого артиста до Нижнього. „Тут є прехороша дівчина і талановита артистка Піунова”, писав Шевченко, пропонуючи Щепкину „вшкварити” з нею Москаля-Чарівника „надивовижу нижегородським людям”. З цього ж листа ми знаємо про певне зближення Шевченка з Піуною на ґрунті підготовки її до ролі Тетяни. „Москаль-Чарівник”, приписав Шевченко до цього листа, єсть тут печатний, і Піунова сьогодні вчиться по-нашому говорити заходилась. Зраділо дівча — аж заплакало”. Щепкин приїхав до Нижнього Новгороду 24 грудня вночі. Всі ці святкові дні до 29 грудня були заповнені в Шевченковому житті Щепкиним і театром. Піунова стала неодмінною співучасницею його захопленя геніальним артистом і до деякої міри учасницею в створенні того мистецького піднесення, в якому поет перебував у ці дні. „Як добродійно вплинув Михайло Семенович на цю милу й талановиту істоту”, записав Шевченко до свого Щоденника якраз у день Нового Року: „Вона виросла, покращала й порозумнішала після „Москаля-Чарівника”, де вона грала ролю Тетяни, і так чарівливо заграла, що публіка ревла з захвату”. З цього часу, згадуючи про неї в Щоденнику і в листах до Щепкина, він зве її „любою Тетясею”, вводить її в коло своїх нових знайомих, дає їй книжки для розвитку її естетичних уподобань, робить заходи, щоб допомогти їй в її театральній кар'єрі, перший і єдиний раз у житті пише для неї театральну рецензію. На сцені Піунова в білій українській свитці в ролі української дівчини, що рідною мовою промовляла і співала, здавалася йому на якийсь час втіленням його мрій.

Але сталося так, як це було вже чотири роки перед тим у Новопетровському форті, коли не розтрачене глибоке почуття поета створило уявний світ навколо Аґати Ускової, що здалася йому „найпрекраснішою жінкою”, якою він, за його словами, „захоплювався аж до поезії”. Проте досить було Шевченкові відчутти якусь нещирість у ставленні її до поета-засланця, як увесь цей уявний світ розвіявся і „блискуча перлина у вінці творіння” в його відчутті вмиць перетворилася на „пусту і бездушну” істоту.

Щось подібне було й тепер. Уявний світ поета, підсичений мистецькими чарами Щепкина, кинув нове світло на молоденьку артистку, і вже за місяць по від'їзді Щепкина з Нижнього Новгороду, 30 січня 1858 року, Шевченко при зустрічі з нею освідчився їй у своїх почуттях і сподіваннях. Того ж таки дня він написав їй ще й листа, де освідчився вдруге: „Я Вас люблю і кажу це Вам просто без усяких викликів і захватів. Ви занадто розумні, щоб вимагати від мене палких любовних освідчень, я ж занадто люблю Вас, щоб послугуватися звичайно в світі вживаними банальностями. Стати Вашим чоловіком — для мене найбільше щастя, і тяжко буде мені від цієї думки відмовитися”.

Облуда з очей спадала в Шевченка поволи. Піунова нічого не відповіла на це освідчення і видимо уникала зустрічі. Її мати була рішуче проти Шевченка і настроювала дочку проти нього. „Лукава істота”, назвав він Піунову в Щоденнику (запис 3 лютого). Ще пізніше для нього остаточно відкрилася її нещирість. „Нестерпна брехуха” записав він 15 лютого. Щирий і гуманний образ Марка-Вовчка як письменниці, бо він її зовсім не знав особисто, а лише прочитав її „Народні оповідання” — „надхненну книжку” — підказав йому таке зіставлення в Щоденнику: „Яка високо прекрасна істота ця жінка. Не рівня моїй акторці” (18 лютого). При випадковій зустрічі з Піуною 24-го лютого в нього „не вистачило духу їй уклонитись”. „Моральне убожество”, записав він знову про неї і, згадуючи про свої недавні мрії, він бачив різкий контраст між уявною і реальною істотами артистки. В запису того ж дня він пригадує, як бачив у ній „майбутню дружину свою, янгола-хранителя свого, за якого готовий був покласти свою душу”. Тепер він уже не вагається сказати на її адресу різкі, як удар, слова: „Дрянъ, госпожа Піунова! От ноготка до волоска, дрянъ!” „У мене все як рукою зняло”, признається у записі того ж таки дня (24 лютого).

Епізод цей, що так несподівано увірвався, не був ніякою катастрофою для Шевченка. Людські стосунки вже давно призвичаїли його до таких розчарувань. В самому кінці року в листі до Щепкина з Петербургу він ще раз згадав про Піунову: „Скажи мені, будь ласкав, що б з мене тепер було, як би був я оженився на моїй любій Тетясі. Пропавшій чоловік та й більш нічого” (Лист від 6 грудня).

Епізод з Піуною, як і само перебування в Нижньому Новгороді в житті Шевченка був випадковим. Шевченко готувався до майбутнього, яке пов'язувалося в нього з Академією Мистецтв у Петербурзі, як місцем відсвіження і вдосконалення мистецької вправності, занедбаной десятирічним відривом від мистецьких джерел, і з Україною — як місцем, якому він мав присвятити свою діяльність. Одруження стояло в плянах Шевченка і в'язалося в нього з життям на Україні. Невдача не зупинила його перед дальшим шуканням, і вже кілька тижнів пізніше в Москві

він переказав дружині Максимовича свою завітну думку про одруження, а ще пізніше з Петербургу написав листа до неї ж у цій таки справі: „Оженіть, будьте ласкаві, а то як Ви не ожените, то й сам Бог не оженить, — так і пропаду бурлакою на чужині”. Нижній Новгород, Москва, Петербург — всі ці етапи ступеневого повороту до життя заповнені єдиною думкою про повноту особистого і духового життя: мистецтво, родина і рідний край, все те, чого він був позбавлений протягом десятих років.

Мистецтво . . . Ми знаємо, що вже перед самим визволенням, втілюючи свій більший задум в малярську серію „Блудний син”, Шевченко вважав, що про малярство йому нема чого й думати по такій перерві, і його вабило тепер мистецтво гравюри, можливість „ширити прекрасне й повчальне серед громадянства”. Коли по приїзді до Нижнього Новгорода Шевченко довідався, що йому заборонено жити в столицях, він записав до Щоденника: „Що ж я тепер буду робити без моєї Академії, без моєї улюбленої акватінти, про яку я так солодко і так довго мріяв”. (Запис 23 жовтня 1857 р.).

В тому первісному проєкті влаштування свого дальшого життя, який у Шевченкових плянах на майбутнє здавався йому найбільш здійсненним, „наука риткування акватінта” в Академії Мистецтв займала перше місце. На цю науку він клав два роки студій, щоб потім „справним гравером” уже на „любій Україні” відтворювати „славні твори укоханого мистецтва”. (Листи до гр. Н. Толстої та Бр. Залеського від 9 січня та 10 лютого 1857 р. і запис у Щоденнику 24 лютого 1858 р.). З записів у Щоденнику ми знаємо, що в Нижньому Новгороді Шевченко зробив декілька портретів і зарисовок архітектурних пам’яток цього старовинного міста, всього коло 25 малюнків. Але на 1858 рік з них припадає не більше 3-4 портретів та автопортрет олівцем. (Записи 9, 10 січня, 12 і 19 лютого).

Зате в цьому самому році, дожидаючися в Нижньому Новгороді дозволу їхати до Петербургу, Шевченко почав роботу і в літературному пляні. Датою 1858 року в Нижньому Новгороді помічено один-єдиний триптих Доля-Муза-Слава, написаний, як зазначив поет, „без найменшого зусилля” (запис 9 лютого). Проте він багато працював над обробленням тих поезій, що привіз їх із заслання. За 10 років набралось чимало поезій і поем, позаписуваних нашвидку, до маленьких записників, так званих „захальявних книжечок”. За якихось два тижні перед від’їздом з Нижнього Новгорода Шевченко почав готувати ці твори до нового видання „Кобзаря” вже під загальною назвою „Поезії”. „Почав переписувати до друку свою поезію, написану від 1847 до 1858 року. Не знаю, чи багато з цієї половини вибирається доброго зерна”, записав він до Щоденника 21 лютого. 4-6 березня він наново відредагував написану ще до арешту, в Седневі „Відьму”, в якій „знайшов багато дечого розтягнутого і невикінченого”.

6 березня „переписав і злегка виправив „Лілею” та „Русалку”, що написані були теж іще на волі, в 1846 р. Вже сидючи в Москві, 18 березня, він „скінчив переписувати, чи пак проціджувати свою поезію за 1847 рік”.

Поет шкодує, що в Москві, „нема з ким до пуття прочитати” ті нові твори перед друком. Щепкин не міг бути суддею у цьому ділі, бо за словами Шевченка, він „надто захоплюється”. Ще менше міг допомогти йому Максимович — „той просто благоговіє перед моїм віршем”. Так само Бодянський. Єдиний визнаний критик — це Куліш, що „хоч різко, але інколи скаже правду” (Запис 18 березня). Цікавить поета й те, як земляки, його майбутні читачі зустрінуть його невільничу Музу (Запис 6 березня).

8 березня, маючи нарешті поліційну перепустку до столиці, Шевченко виїхав з Нижнього Новгороду через Москву, де стан здоров'я затримав його надовше, ніж він сподівався.

Коротка нижегородсько-московська передишка після закаспійської пустелі, від самої згадки про яку в нього тепер „холонуло серце” (запис 10 березня), приходила до кінця. В підсумку він мав підготоване нове видання поезій, плян серйозних студій у галузі граверства і неясний потяг до влаштування свого особистого життя.

Москва і Петербург зустріли опального українського поета ентузіастично; і тут і там знайшлося в нього багато друзів і знайомих, які відвідували його, запрошували до себе і влаштовували йому врочисті прийняття, де поет знайомився з новими видатнішими постатями громадського і літературного світу обох столиць. Несповна тритижневе перебування у М. Щепкина в Москві відновило давні зв'язки його з М. Максимовичем, О. Бодянським. У Москві ж від зустрів і „давно не виданого друга свого” княжну Варвару Рєпніну, але запис про цю зустріч у Щоденнику не має вже й сліду давніших романтичних стосунків. З нових знайомств найбільше вражіння на Шевченка зробили родина Аксакових і декабрист С. Волконський.

27 березня, о 8 годині вечора Шевченко був уже в Петербурзі, де він колись провів 15 років навчання, творчих піднесень і слави. Перші ж кроки в цьому місті виявляють глибоку схвильованість поета: „По снігу та сльоті, записав він у Щоденнику, я пішки оббігав майже без потреби пів міста”. Вищадкова зустріч у перший же день з давнім знайомим, відомим діячем, Гр. Галаганом, принесла йому радісну несподіванку. Максимович передав через Галагана поетові неповний рукопис загубленої поеми „Іван Гус” разом з віршами Максимовича, виголошеними на прощальному обіді, влаштованому ним на честь Шевченка 25 березня. Цей перший петербурзький день був переповнений до краю радісними стрічами з давно небаченими друзями. На звістку про появу Шевченка в Петербурзі до М. Лазаревського, де зупинився поет, прибіг його давній друг, артист Семен Артемовський-Гулак, що один

із небагатьох підтримував листовні зв'язки з Шевченком під час заслання. За пів години Шевченко вже був у нього в домі, „як у своїй рідній хаті”.

Пам'ятаючи, що прискоренням свого визволення він найбільше був зобов'язаний віце-президентові Академії Мистецтв, графові Ф. П. Толстому та його дружині, Шевченко разом із Лазаревським прийшов до них, щоб особисто скласти свою подяку в той таки перший же день. Вся родина Толстих прийняла його як рідного. „Сердечніше і радісніше не зустрічав мене ніхто, і я — нікого так, як зустрілись ми з моєю святою заступницею і графом Федором Петровичем” — записав поет 28 березня: „Ця зустріч була сердечніша за всяку родинну зустріч”.

День закінчився може найбільшою радістю зустрічі зі своїми „союзниками” — сусідою в казематі 1847 року, Василем Білозерським, та оренбурзькими співвигнанцями поляками — Сераковським, Станевичем і поетом Желіговським (Антонієм Совою).

Багаторазові відвідини картинної галерії Ермітажу й річної виставки в Академії Мистецтв, театрів, переговорів в справі видання поезій, знайомості все з новими і новими людьми заповнили перші місяці перебування в Петербурзі. Життя Шевченка тут нагадувало той же розкидливий характер, який мало життя його в Нижньому Новгороді і Москві. Це був переходовий період до нового життя на волі.

Перелам стався в травні. При одному з одвідувань Ермітажу, а саме 3 травня, Шевченко познайомився з відомим гравером Федором Йорданом, професором Академії Мистецтв. Йордан знав уже про захоплення Шевченка думкою стати мистцем-графером і запропонував йому свої послуги. Тринадцять років по скінченні Академії Мистецтв Шевченко знову почував себе учнем. Він тішився тим, що його керівником буде Йордан, славний майстер у гравюрі. Одразу ж після розмови з Йорданом він обійшов двічі всі залі Ермітажу, щоб вибрати якийсь цікавий для нього образ, на якому він міг би випробувати свої сили. „Після уважного огляду, записав до Щоденника Шевченко, я зупинився на ескізі Мурільйо „Свята Родина”. Наївний, милий твір. Я не бачив картини такого змісту, до якої б так підходила ця назва, як до геніального ескізу Мурільйо. Отже, за Божою та Йордановою поміччю беруся за спроби, а потім і за Мурільйо”. Дійсно, простота трактовки сюжету в Мурільйо, в посталях звичайних людей його часу, і сама ідилічна тема — родинні радощі — притягли увагу Шевченка саме до цього образу. 4 травня Шевченко був у майстерні Йордана і протягом години засвоював собі всі найновіші способи ритювання акватінта. Вийшовши з майстерні професора, він почував себе „наполовину як майбутній гравер”. Вказівки Йордана він постарався закріпити одразу на практиці в граверському закладі давнього знайомого з 40-х років гравера Служинського і, досягнувши протягом тижня певних успіхів, почав майже щоденно вже само-

стійно працювати в Ермітажі, переносючи потім свої зарисовки на мідну дошку. Власне керівництво Йордана й обмежилося цими першими вказівками і побіжними порадами в дальшому. Шевченко це почував свою невинність, бо жанр гравюри не був у великому фаворі в Академії Мистецтв, а спосіб „акватінта” мало примінявся в техніці гравірування.

Нова праця захопила Шевченка так, що він закинув свою поезію, і від 1858 і початку 1859 року ми маємо лише декілька невеличких творів. „Тепер думаю відкласти всяке писання на бік і зайнятися виключно гравюрою, що зветься аква-форта, і якої зразок я Вам посилаю, писав він у листі 1858 р. Сергієві Аксакову: Не осудить, — на що багатий, тим і радий. Цим новим способом ритування в нас ніхто не займається, і мені довелось робити досвід без сторонньої допомоги. Це пекельно тяжко. Та, слава Богу, перший крок зроблений. Тепер піду сміливіше та скоріше і до наступної виставки маю надію зробити щось поважніше й більш викінчене”.

Скінчивши роботу над картиною Мурільйо, Шевченко 15 липня взявся за гравірування Рембрандтової „Притчі про виноградний сад”. Кілька місяців ретельної праці знову пішло і на цю гравюру. Він припинив на цей час навіть провадження Щоденника, супутника і співбесідника його засланих і подорожніх днів, в якому він міг, за відсутністю близьких друзів, вести на самоті найщиріші розмови з самим собою. Щоденник Шевченка обірвався на 20 травня, після запису, що починався словами: „До третьої години працював в Ермітажі”. Це була ще його праця над картиною Мурільйо.

В перерві перед початком роботи над другою гравюрою, Шевченко остаточно розпрощався з Щоденником, подарувавши його 12 липня Михайлові Лазаревському в день його ім'янин.

Праця над Рембрандтом забрала в нього ще більше часу. На жаль велика перерва в листуванні поета (15 липня — 9 жовтня) не дає змоги докладніше освітлити цей важливий переходовий час у житті Шевченка, час наполегливої праці за наміченим ще в останні роки заслання пляном.

Відгуком переживань цих кількох місяців був лист Шевченка до матері його друзів Лазаревських — Афанасії Лазаревської. 9 жовтня, щоб то по цій кількомісячній перерві, він писав: „Після довгого і тяжкого іспиту (нехай воно і ворогам нашим не сниться), я не призвичаївся ще до радощів свободи, не став іще на нормальну колію життя. Мені все ще здається, що я в гостині, і на цій підставі нічого не роблю та навіть не відповідаю моїм друзям”. А ще за місяць, закінчивши вже працю над гравюрою Рембрандтової картини, він писав Щепкинові про той же період між двома гравюрами: „Як той щирий віл, запрягся я в роботу: сплю на етюдах, з натурального класа і не виходжу: так ніколи”.

Шевченко жив тоді вже в самій Академії Мистецтв і міг дійсно ділити увесь свій час між працею в Ермітажі і гравіруванням в академічній майстерні: часу не вистачало навіть на листування з друзями, не кажучи вже про поетичну творчість.

Крім нижегородського поетичного триптиху: Доля-Муза-Слава, від 1858 року відомий лише один твір, присвячений Марку Вовчку „Сон”, датований 13 липня, це б то саме тим часом, коли перша гравюра вже була закінчена. Шевченко ще не був тоді знайомий з письменницею і написав цю поезію на згадку про її „надхненну книжку”, яку він прочитав у Нижньому Новгороді. Того ж таки дня Шевченко переписав цей „Сон” для Лазаревського на останній сторінці Щоденника, а дружині Максимовича послав його в листі вже в листопаді.

Кінець року приніс Шевченкові ще одне сильне естетичне переживання, зв'язане з гастролями в Петербурзі геніяльного артиста-трагіка негра Айри Олдріджа. В листі до Щепкіна (6 грудня) поет повідомляв про це коротко: „У нас тепер африканський актор чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує”, а зі спогадів дочки Ф. Толстого Е. Юнге ми знаємо про незвичайне захоплення Шевченка грою цього артиста, його талановитою інтерпретацією Шекспірових трагічних персонажів, особливо природньою динамічністю буряних сцен Отеллових ревнощів. Наспівуючи українських пісень, за кілька сеансів, змалював Шевченко портрет Олдріджа. На портреті дата — 25 грудня 1858 р. — день Різдва Христового, нагадує, що рівно рік тому цей день був одмічений у житті Шевченковому таким же піднесенням на „сімдесяте небо” чарами другого геніяльного артиста — Щепкіна.

Володимир Міяковський

ШЕВЧЕНКО І КОСТОМАРОВ

Присвягується славній пам'яті Дмитра Івановича Дорошенка, автора першої книжки про Костомарова і біографій Шевченка зужими мовами.

В історії української громадської думки стріча Шевченка і Костомарова заважила незвичайно сильно, хоч особисте знайомство їх тривало дуже недовго: два роки до Шевченкового заслання і після заслання ще три.

Зважаючи особисті Шевченкові стосунки з членами того товариського гуртка, з якого вилонилось Кирило-Методіївське братство, мусили б ми визнати його найбільшу близість саме до Костомарова. Може на цьому позначилося й те, що Костомаров був сином кріпачки. Та й віком Костомаров був найближчий Шевченкові, їх розділяли лише 3 роки. Куліш був на 5 років молодший за Шевченка, Гулак на 8, а Білозерський аж на 11 років.

Щодо Шевченка, то ми маємо достатню кількість матеріялів для з'ясування його ролі в Кирило-Методіївському Братстві. Його слідча справа була вивчена, і документальні матеріяли опубліковані відомим шевченкознавцем Мих. Мих. Новицьким.¹ Та й взагалі біографія Шевченка за певні роки його життя з'ясована до найдрібніших деталей. Листи його зібрані, видані і знаменито прокоментовані вперше за редакцією акад. С. О. Єфремова в академічному виданні в 1929 році, вдруге у варшавському виданні творів Шевченка — нашим сучасним видатним шевченкознавцем П. І. Зайцевим (в 1935 р.).

Для Костомарова нічого цього не зроблено. Він не заслужив у нас навіть ґрунтовної біографії, опертої на джерелах. Листування Костомарова зовсім не зібрано, а в значній частині навіть не опубліковано і до цього часу перебуває серед різних колекцій музеїв, бібліотек та архівів Києва, Петербургу, Москви і Саратова. Слідча справа про Костомарова 1847 року так само ще не знайшла свого дослідника. Ми знаємо з неї лише те, що в свій час опрацював російський історик Братства В. І. Семевський і те, що опублікував М. Грушевський у матеріялах до історії Кирило-Методіївського

¹ Михайло Новицький. Шевченко в процесі 1847 р. і його папери. „Україна”. Київ, 1925, кн. 1-2, ст. 51-99.

Братства. Правда, Костомаров залишив свою велику автобіографію, багато окремих мемуарних згадок і між іншим про Шевченка й Куліша. До того ж існує значна мемуарна література про видатного історика, розкидана по різних російських та українських історичних журналах.

З чільних кирило-методіївців першим появився у Києві Куліш, бо року 1840 він був прийнятий до Київського університету як студент. Цим роком датується знайомість Куліша з Максимовичем і висгуп Куліша в друку, в Максимовичевому альманахові „Києвлянин”, з оповіданнями напівбелетристичного, напіветнографічного характеру.

Шевченко вперше побував у Києві в 1843 році, де застав і Куліша і Максимовича.

Костомаров, переїздом з Харкова на вчительську посаду до Рівного в жовтні 1844 році, перебув у Києві лише 10 днів. Шевченко тоді вже знову був у Петербурзі, і Костомаров мав нагоду познайомитися лише з Кулішем і Максимовичем.

Особиста знайомість Шевченка і Костомарова не могла статися раніше вересня 1845 року, коли Костомаров був переведений з Рівенської гімназії до Києва, а Шевченко вдруге і вже на довший час оселився у Києві. Тоді Шевченко тількищо скінчив Академію Мистецтв із званням „некласного художника”; минулого 1844 року видав другим виданням „Кобзар”, так званий „Чигиринський кобзар і Гайдамаки”, окремими книжечками видав „Гамалію” і „Тризну”, та розпочав був видання альбому офортів „Живописна Україна”. Українська історична і архітектурна старовина притягала в цей час його увагу як поета і маляра. Фольклорні та етнографічні мотиви і сюжети насичували його поезію. Ідейно-політичне і національне обличчя Шевченка вже цілком скристалізувалося в таких річах, як „Розрита могила” (1843), „Чигирин” і „Сон” (1844). Ми знаємо, що в середині 40-их років він був обізнаний з рухом декабристів, якимсь красчком своїх знайомств у Петербурзі приторкнувся утопічно-соціалістичного гуртка Петрашевців та знав про існування польського визвольного руху. Гостре відчуття соціальної несправедливості і національної кривди Україні виразно виявив Шевченко і в побутових творах („Катерина”, „Сова”) і в історичних („Тарасова ніч”, „Гайдамаки”, „Чигирин”). Отже — на час зустрічі з Костомаровим це була цілком сформована у своїх естетичних, ідеологічних і національних поглядах тридцятирічна людина.

Що являв собою на той час Костомаров? Він закінчив свої студії ще в 1836 р. в Харківському університеті і в 1844 році захистив дисертацію на тему „Об историческом значении народной поэзии”. Як відомо це була друга дисертація Костомарова.

Перша — „О причинах и характере унии в Западной России” була надрукована, але не допущена до захисту і знищена в 1842 році за вимогою духовної влади. Наукові інтереси Костомарова в тому часі цілком укладаються в теми, зв’язані з українською історією і українським фолклором. В цей перший харківський період навіть важко вирішити, яка з цих ділянок має перевагу.

В ділянці історії Костомаров був учнем проф. Михайла Луніна, якого історик харківського університету (М. Де-Пуле) характеризує, як представника школи „живописців-істориків”, що виникла під впливом романів Вальтера Скота. Луніна називали харківським Грановським за близькість його історіософічних поглядів до філософії історії російських романтиків 30-х р.р. Лунін, наприклад, розумів завдання історика у відшукуванні ідеї кожної окремої епохи. Зовнішні форми життя кожного даного відламу людства, на його думку, були лише втіленням загальної ідеї, що обумовлювала це життя.²

Костомаров, скінчивши університет, зробив самостійні кроки на полі історичних досліджень. Школою для нього став тепер старий архів Острогозького повітового суду, де він знайшов матеріяли до історії Острогозького слобідського полку від часів заснування міста. Перша наукова праця, зроблена на підставі цих матеріялів, до нас не дійшла. Але самий джерельний характер її і українська тематика доводять, що це був перший крок для дальших серйозних студій в царині української історії.

До рук Костомарова в кінці 30-х років попало кілька рукописних джерел, таких, як літопис Грабянки, Самовидця, Записки Симоновського, Зарульського, нарешті рукописна копія історії Русов. Зміст цих джерел обумовлював нову тему: Історія Богдана Хмельницького, яка остаточно зреалізувалася в формі друкованої праці лише 20 років пізніше.

Великою подією в житті Костомарова за харківський період була знайомість з книжкою „Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем”, в першому їх виданні 1827 року. В своїй автобіографії він записав: „Малороссийские песни, изданные Максимовичем, я выучил наизусть. Мною овладела какая то страсть ко всему малороссийскому”. Це захоплення книжкою Максимовича поділяли з Костомаровим, як відомо, і Куліш і Шевченко. Збірник Максимовича, приятелювання з Амвросієм Метлинським, Ізмаїлом Срезневським, Олександром Корсуном, Костянтином Сементовським — цим гуртком харківських романтиків 30-х років, відкрило для Костомарова нове поле для студій — народну творчість.

Ще в Острогозьку Костомаров записує оповідання про скарби, відьму, Купала, народні пісні. В одному з листів до Семен-

² А. С. Грушевский. Из харьковских лет Н. И. Костомарова. Спб. 1908, ст. 6.

товського він оповідає про свою невдалу спробу відродити свято Купала в його рідній слободі Юрасовці, де воно зовсім забуте, хоч старі люди пам'ятали, що років 40 перед тим уся слобода збиралися на це, як він пише, „заветное торжество”.³ З приводу перекладу поетом Щербиною думи про трьох братів Азовських на російську мову він зауважує в одному з листів 1841 року, можливо, як одну з точок своїх власних плянів: „а очень хорошо было бы познакомить великороссиян с красотами нашей поэзии.”⁴

Костомаров підійшов до українського фолклору з позицій історика. Університетська наука історії залишала на боці такий дорогоцінний історичний матеріал, як народна творчість. Костомаров із здивуванням застановлявся перед питанням, чому в усіх історіях говорять про видагних царів і діячів, іноді про закони і установи, але нехтують життям народних мас. Він прийшов до переконання, що історію треба вивчати не лише за мертвими літописами і хроніками, але і в живому народі. Цим саме підходом до фолклору й пояснюється вибір теми для його другої дисертації. Що це була новина, яку приніс з собою романтизм, як подув доби 30-х—40-х років, видно з того, що сама думка про можливість зробити народну поезію темою магістерської дисертації викликала заперечення з боку деяких професорів, навіть з боку професора-поета Петра Гулака Артемовського.

Опинившись в Рівному на посаді вчителя історії, Костомаров продовжує збирати етнографічні та історичні матеріали, доповнюючи їх особистими відвідинами місцевостей, де відбувалися військові події часів Хмельницького.

Ще одна ділянка, в якій виявив себе Костомаров до зустрічі з Шевченком, були його власні поетичні твори українською мовою. Він признавався сам, що до 1838 року він був мало ознайомлений „з українською мовою і народністю”, хоч уже близько був знайомий з письмениками Гулаком-Артемовським і Метлинським. В 1838 році він прочитав в оригіналі твори Гете і Шіллера, і це, очевидно, підказало йому думку подати українські балади у віршованій формі рідною мовою. Так виникла перша книжка поезій, в якій крім балад були й кілька ліричних поезій та перекладів з чеської мови.⁵ На другий рік появилася друга книжка поезій Костомарова такого ж самого характеру під назвою „Вѣтка” (1841), видана, як перша, під псевдонімом Єремїї Галки. Всі ці поезії написані були до появи Шевченкового „Кобзаря” і тому не носили на собі його впливу. Костомаров познайомився з поезіями Шевченка дещо пізніше, але ще в Харкові.

³ Письма Н. И. Костомарова к К. М. Сементовскому. „Рус. Библиофил”. 1916, No. 3, ст. 16, 18.

⁴ Там таки, ст. 17.

⁵ Українські баллади Єремїї Галки. Харьков. Року 1829.

„Кобзар” зробив на нього велике враження. „Це було щось зовсім незвичайне, нове, оригінальне”, передає його і свої враження приятель Костомарова О. Корсун, теж поет і видавець альманаху „Сніп”, де в I збірнику (1841 р.) вміщена була трагедія Костомарова з часів Хмельниччини „Переяславська ніч”, а для другого і Шевченко прислав свою поезію „Човен” та початок поеми „Мар’яна Черниця”.⁶ Але другий збірник не вийшов, і така літературна зустріч Шевченка з Костомаровим тоді не сталася.

Поезії Костомарова і формою і тематикою написані цілком у романтичному стилі. Посередником для сприймання Шіллера і Гете в оригіналах міг бути і Жуковський з його перекладами цих німецьких романтиків. Балядним розміром Жуковського написана, наприклад, його „Згадка”:

„Він сів на горі, на оцвянку з дубка,
Під ним гарцювала сердита ріка.
В їй блідії місячні промені грались
І в філях сіклися і перебивались,
І буря ревіла, і буря ширчала,
І смутная думка як буря літала”.

(Збірник „Вітка”)

Крім типового чотиристопового амфібрахія маємо ми тут ще й характеристичний романтичний пейзаж так званого „осіянівського” типу, який знайдемо також у Шевченка, Амвросія Могили та й у інших сучасників Костомарова — романтиків харківської школи. П. Филипович у статті про „Шевченка і романтизм” наводить опис подібного пейзажу з Амвросія Метлинського⁷:

„Буря вис завиває
І сосновий бор трощить,
В хмарах блискавка палає,
Грім за громом грякотить”.

і з Шевченка — початок „Причинної”:

„Реве та стогне Дніпр широкий”.

Це був стиль романтичної доби, в українській літературі дещо запізнений, бо непереможний вплив Макферсонівських „Поем Оссіяна” на Заході датувався другою половиною XVIII сторіччя. В російській же літературі вже з самого початку XIX сторіччя і до 30-х років таких пейзажів було повно в тодішній журнальній поезії.

⁶ А. Корсун. Н. И. Костомаров. „Рус. Архив”. 1890, No. 10, ст. 200, 216.

⁷ П. Филипович. Шевченко і романтизм. „Записки Іст.-Філол. Відділу ВУАН”. Київ, 1924, кн. 4, ст. 9.

Мотив „могили”, що з вітром говорить, такий частий в раннього Шевченка, є в Костомарова. Мотив „розритої” чи „розкритої могили”, де закопана козацька слава колишня, також знайдемо і в Костомарова:

А люду погибшого слава колишня
У пам'яті тьмиться, як трава торішня,
Що вітер з-під снігу розкрив на могилі.

(„Могила”)

Образ співця, що ходить співати на могилу, в поезії Костомарова, присвяченій Амвросію Могилі, мав аналогію в Шевченковому „Перебенді”. Такі рядки в Костомаровому „Співці” як „нема в мене роду, ані женишини, один сиротина, як в полі билина”, або „Обіцяла щастя, долю, а лихо послала” („Зорі”) легко знайдуть собі паралелі в Шевченкових думках.

Побудова строфіки в поезії Костомарова „Дід пасічник”, де підряд кілька строф з історичними ремінісценціями починаються словами „Було колись”, нагадують такий самий засіб у Шевченка в „Івані Підкові”, в посланні Н. Маркевичу, в „Тарасовій ночі”, в „Гайдамаках”. Костомаров з Шевченком, не знаючи творів один одного, поділяли захоплення мотивами і формами історичної романтики на тлі взагалі широко розповсюдженого і мальовничого минулого, минулої волі, як різючого контрасту до вбогої та жорстокої сучасності. Джерелом, з якого черпали Шевченко і Костомаров сюжети історичної романтики, була відома „Історія Русов”, а за зразок поетичної інтерпретації цих сюжетів могли правити „Думи” декабриста Рилєєва, що доречі мав через одруження тісні зв'язки з тією самою Острогжчиною, яка була батьківщиною Костомарова.

Вплив „Історії Русов” на Шевченка — давно відома річ. Ще Драгоманов одмітив, що Шевченко в свій час не міг не піддатися цьому впливові, бо історична наука не стояла тоді ще на твердому ґрунті, і поетові доводилося користуватися цим твором без жадної можливості критично поставитися до вигаданих образів Козаччини. Значно пізніше, в 1878 році, Костомаров переоцінює своє захоплення історичною романтикою. В листі до Корсуна, згадуючи про свою першу романтичну трагедію „Переяславську ніч” (1841), — він писав: „Моя „Переяславская ночь” по истине произведение до крайности слабое во всех отношениях и при том фальшивое до глубины своего существа. Фальшивость эта произошла оттого, что я тогда находился под зловредным (в научном отношении) влиянием таких псевдоисторий, как История Русов, приписывавшаяся никогда не сочинявшему ее Конисскому, и таких сборников псевдонародных произведений, как „Запорожская Старина” Срезневского”⁸.

⁸ А. Корсунов, ст. 218.

Ідеалізація минулого в українських романтиків пов'язана з негативною оцінкою сучасного. Нема колишньої волі, колишньої слави, нема і не вернеться, а звідти загальний образ сучасної України це — образ сироти — у Шевченка: „Обідрана, сиротою понад Дніпром плаче” („До Основ'яненка”); у Костомарова: — „Ох, нене моя, ти рідная мати, чи нам тебе, рідна, уже не видати. Уставай із землі, діти приглядати” („Співець”).

Доля України на ті часи в уявленні і Шевченка і Костомарова пов'язувалася з долею слов'янства взагалі. 30-і й 40-і роки були роками найбільшого наукового і політичного інтересу до життя слов'янських народів. Ознаки національного відродження, глибокий інтерес до пам'яток народної творчості і до національної старовини позначалися по всіх слов'янських країнах, а особливо в Чехії. Костомаров ще в Харківський період свого життя мав нагоду близько познайомитись з цим у гуртку Метлинського-Срезневського. Великий вплив на Костомарова зробив Срезневський, який у роках 1839-1842 їздив по слов'янських землях, нав'язав безпосередні зв'язки з чеськими „слов'яністами” і, повернувшись через Київ до Харкова восени 1842 року, на своїх лекціях пропагував необхідність вивчення слов'янства. В той же час Срезневський публікував велику кількість окремих статей з питань мови, народної творчості і народних вірувань у Слов'ян. Інтерес до слов'янства, прищеплений Костомарову Срезневським, знайшов сприятливий ґрунт серед української молоді в Києві, де з великим запалом студіювали слов'янські мови і наукові твори, що трактували слов'янське питання в різних аспектах. Ідея панславізму захопила найбільше В. Білозерського, який поясняв на слідстві в 1847 році, що кирило-методіївці розуміли цю ідею як з'єднання усіх слов'янських племен в єдину загальну родину, надхнену любов'ю до людства. Шевченко пізнав ці ідеї ще в Петербурзі, доказом чого можуть бути відомі слова в передмові до „Гайдамаків” з приводу ворожнечі козаків з поляками в минулому... „ми одної матері діти... всі ми слов'яни. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами, нехай житом-пшеницею як золотом покрита, нерозмежованою останеться на віки од моря й до моря слов'янська земля”.

До зустрічі Шевченка з Костомаровим, за ранішню дату якої ми приймаємо вересень 1845 року, маємо лише одну дійсно революційну поему Шевченка — „Сон” (1844). В інших, написаних протягом відомих „трьох літ”, але після вересня 1845 р. (Кавказ, Посланіє) він розгорнув свої соціально-політичні думки аболіціоніста, борця за новий і праведний закон, за волю України. Антикріпацтво Шевченка було органічним, як органічним було його українство. Думки про кращий державний лад були вимогами того часу. Демократизація країни поставлена була на порядок денний ще декабристами; вона мала підпору в рево-

люційній думці Західньої Європи, в польських конспіраційних руках.

Костомаров не мав такого міцного фундаменту для своєї ідеології. Його походження від українки-кріпачки збивалося тим, що батько його був родовитий російський дворянин, поміщик і кріпосник, якого забили власні його селяни, коли Костомарову-сину було 11 років. Мати була вихована Костомаровим-батьком у французькому пансіоні в Москві. Хоч сам Костомаров-син, по смерті батька, як не усиновлений ним, бо народився до шлюбу, рахувався кріпаком, але кріпаком власних своїх батьків. Походження від російського поміщика давало змогу Костомарову перед слідчою комісією 1847 року називати себе великоросіянином і відмежовуватися від національних змагань українців. Міг би це зробити Шевченко?

Думки Костомарова про кріпацтво наближають його до Шевченка та інших братчиків. В листах з Рівного (1844 рік) він уболіває над долею селянства Волині. „Каторга лучше была бы для них”, пише він — „обращение с ними таково, что превосходит всякое понятие об утеснении и приводит в трепет друга человечества”.⁹

В другому листі до того ж адресата — Сементовського, він наводить два приклади страшної жорстокості і свавільства, що кінчилися смертю для кріпачки і хлопця, невинно обвинувачених¹⁰. Проте в самий напружений час розгортання роботи Братства (лютий 1847 р.), даючи певні вказівки своєму кореспондентові в справі просвітньої роботи в плянах Братства, Костомаров сповіщає його про свій намір купити масток з кріпаками „толпою пьяниц и ленивцев, которых надобно преобразовать в людей трезвых, трудолюбивых и честных мерами кроткими и человеческими”.¹¹ Чи міг би так написати і діяти Шевченко?

Наведемо ще одну паралелю з царини інтимних людських почуттів. 25-ти річний поет у своїй поезії „Думи мої, думи мої” (1839) записує такі всім дуже відомі рядки:

За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову:
Виливало як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.

⁹ В. Міяковський. Костомаров у Рівному. „Україна”. Київ, 1925, кн. 3, ст. 48.

¹⁰ Письма Костомарова к Сементовскому, ст. 20.

¹¹ Там таки, ст. 23.24.

29-ти річний історик напередодні свого нездійсненого через арешт одруження оповідає своєму приятелеві про заняття над книжкою про Хмельницького, над українськими літописами, що він їх готує до друку: „Вот сокровище дней моих, пише він 26 вересня 1846 року, приносящее мне более наслаждения, нежели сколько могла бы принести молодая жена... Мне кажется жизнь женатая пошлаю, и я едва ли бы покусился на брак. Похоть во мне остывает, а чего я не видел: криков, капризов, пустоты. То ли дело наука...”¹²

Навіть індивідуальні риси обох цих близьких один до одного людей були цілком відмінні. Спокійний, спочутливий до людських страждань Шевченко знаходив слово полум'яного бунту і гніву проти всякого насильства і несправедливости. Вражіння дитячих років зробили його співцем жіночої неволі і „апостолом правди”. Товариський і відкритий для кожного, хто приходив до нього з відкритим серцем, він був різкий і немилосердний до всякої нещирости і неправди.

Вражіння дитячих років Костомарова, зв'язані зі смертю батька, болізно відбивалися на ньому. Він був нервовим і нестриманим, а в суперечках міг доходити до напівбожевільного стану. Замкнений у собі, кабінетний учений, в усіх життєвих ситуаціях він здавався диваком, починаючи з юнкерства в драгунському полку в Острогожську, коли він провадив зовсім не юнкерське життя, а пропадав цілі дні серед архівних матеріалів. Диваком уважали його учениці в тому київському пансіоні, де він викладав історію і де він зустрів свою наречену. Таким він здавався і Шевченкові. „Учений чудақ” казиває Шевченко Костомарова в своєму щоденнику 1857 року.

Що могли дати один одному такі дві людини, які мали так багато спільного і разом з тим так різнилися один від одного? З першого ж дня зустрічі Костомаров і Шевченко зійшлися як два приятелі, і чим далі, те приятелювання їх усе наближувало один до одного. Це засвідчено спогадами Костомарова і тими почуттями світлої приязні, якими Шевченко вже в післязасланчий період життя обдаровував не тільки самого Костомарова, але й його матір Тетяну Петрівну і вірного його слугу Хому. Багато заважив на цьому 1847 рік. І Шевченко і Костомаров були пов'язані міцними зв'язками з тим самим гуртом людей. Крім Куліша і Гулака це був гурт молоді, яка вже знала і любила Шевченка як поета й поважала Костомарова як ученого.

В листі від 16 грудня 1844 р., ще до зустрічі з Шевченком, Костомаров пише тому ж таки стільки разів згадуваному кореспонденту Сементовському: „Я решительно неспособен к одинокой работе: мне нужно братства, взаимного побуждения, а я здесь его не имею. Никто не хочет пособить мне; мои занятия народностию и историею Украины идут весьма туго среди самой исторической

¹² Там таки, ст. 21-22.

и самой глубокой украинской старины, конечно, оттого что я один, — народности здесь так же мало понимают как и у нас, а над историческими занятиями смеются, думая, что история может только толковать о французских Людовиках, немецких Фердинандах, а совсем не о таком народе, каковы малороссияне, и то в учебниках и руководствах”.¹³

Про значення для себе зустрічі з Шевченком в оточенні вже існуючого київського гуртка молоді української інтелігенції Костомаров згадував у 60 роках, по смерті Шевченка. В пам’яті історика лишилися глибокі вражіння від читання революційних творів Шевченка, які поет сам читав істориком і давав читати йому в рукописах. За його власними словами, „муза Шевченка роздирала завісу народного життя”.

Куліш ще образніше пише про появу Шевченка в київському гурті: Він порівнює поезію Шевченка з „гуком воскресної труби архангела.”. „Коли говорено коли-небудь по-правді, що серце ожило, що очі загорілись, що над чолом у чоловіка засвітився полум’яний язик, то це було тоді в Києві.” (Куліш. „Хуторна поезія”).

При трусах у паперах Костомарова, Білозерського та інших — знайшли нелегальні поезії Шевченка. Шевченко читав ці твори на зборах Братства і це надавало революціонізуючий характер ролі Шевченка в Братстві. Роля Костомарова в Братстві з організаційного боку виявлялася навіть значнішою. Він без сумніву підпав під революціонізуючий вплив Шевченка. Пересвідчитися в цьому легко з поезії Костомарова „На добра-ніч”, надрукованої вперше в „Основі” 1861 р. (кн. 2) вже по смерті Шевченка, але написаної в червні 1847 року.¹⁴

Горе тобі, розвінчаний
Правдою тиране!
За державу тобі плата —
Озеро огняне.

Наслідком такого здвигу, який з кабінетного вченого-історика зробив організатора, ідеолога і пропагандиста ідей українського таємного товариства 40-х років, було кілька творів Костомарова, що оформили тогочасну українську політично-громадську думку і перекинули місток між рухом декабристів на Україні і значно сильнішим і глибше національними рисами позначеним рухом шестидесятників. Це були „Книги Биття Українського Народу”, Статут Братства, Правила і дві відозви.

¹³ „Україна”. Київ, 1925. No. 3. ст. 49.

¹⁴ Так датовано цю поезію в складеному самим Костомаровим списку своїх творів, доданому до книги „Литературное наследие Н. И. Костомарова”. СПб. 1890. В червні 1847 року Костомаров відбував кару в Олексіївському Равеліні Петропавлівської фортеці в Петербурзі.

Безсумнівний зв'язок „Книг Битія” з твором Міцкевича „Księgi Narodu Polskiego” підводить нас до зв'язків кирило-методіївців з поляками. На цю тему існує вже значна література, з якої найбільш обґрунтовані праці — це досліді проф. В. Щурата, Павла Зайцева та Ілька Борщака. Досить пригадати, що попередники кирило-методіївців, „Товариство з'єднаних слов'ян” 20-х років, на-в'язали вже дуже поважні стосунки з польськими таємними товариствами саме на території України, що Польське повстання 1831 року відбувалося в значній своїй частині на Правобережній Україні. Діяльність Шимона Конарського в кінці 30-х років, так звана „конаршизна”, або як вони самі називали „Stowarzyszenie Ludu Polskiego”, захопило виключно Литву, Волинь і Київщину. Київ, де зібрався гурток кирило-методіївців був ареною найбільших потрясень, зв'язаних зі справою Гордона, емісара Конарського на Волинь і Київщину. До слідства в 1839 році в цій справі притягнуто було дуже широкі кола польської інтелігенції, між іншим приятеля Куліша, польського письменника та історика Міхала Грабовського. Слідством керував правитель бібіковської канцелярії Пісарев, добре знаний ще перед арештом 1847 року і Шевченкові, і Костомарову, і Кулішеві. В наслідок слідства в справі Гордона-Конарського Київський університет у 1838 році був закритий і, коли його знову відкрили на початку 39-го року, то та кирило-методіївська молодь, що опинилася в університеті, була в курсі польських конспірацій останніх років.

В справі польських зв'язків кирило-методіївців лишаються зовсім не дослідженими їх стосунки з редакцією збірників демократичного напрямку „Gwiazda”, що виходили в 1846-1849 роках спочатку в Петербурзі за редакцією Зенона Фіша, відомого Падалиці, з яким в „Основі” полемізував у 60-их роках Антонович. В 1847 році редакцію „Gwiazdy” перенесено було до Києва, і таким чином Київ став осередком легальної демократичної польської думки. Серед діяльних співробітників цих збірників був Ромуальд Подберезький, ім'я якого згадується в листах Куліша 40-х років, і який у 1843 році вмістив у часопису „Tygodnik Petersburski” дуже прихильну статтю про „Живописну Україну” Шевченка.

Щодо Костомарова, то його зацікавлення польською демократичною і революційною думкою засвідчене його слідчою справою. При трусі в нього знайшли Міцкевичеві „Księgi Narodu Polskiego” і рукописну копію 3-ьої частини його поеми „Dziady”. Пригадаймо ще, що в роках найбільшого зацікавлення до слов'янства у Костомарова, серед професорів Харківського університету, був рідний брат Адама Міцкевича Александер, колишній професор закритого Віленського університету; з 1839 він читав у Харкові історію римського права, а з 1834 до 1839 був професором у Києві і саме в зв'язку зі справою Гордона-Конарського був переведений до Харкова.

Один з польських істориків Харківського університету Людвік Яновський підкреслює, що цей університет, до якого у великій кількості переводили студентів поляків закритих Віленського і Київського університетів, тримався найприхильніше з усіх — до польської справи. Крім Міцкевича, в 30-х роках там було ще декілька менш помітних професорів-поляків.¹⁵

Рукопис 3-ої частини „Dziady” Костомаров привіз із собою з Рівного і на допиті пояснив, що не читав його, що рукопис цей попав до нього випадково, бо він відібрав його від учня. Треба гадати, що і „Księgi” Міцкевича він привіз теж із Рівного. За кілька років перед тим емісари Конарського і особливо Związek Złota, який спеціально займався поширенням літератури на Волині, переправляли через кордони з Франції цей твір Міцкевича, що мав піднести на душі польське суспільство після упадку повстання 1831-го року і страшного винищення всіх активних польських сил на території повстання. „Księgi” Міцкевича були широко знані на Правобережній Україні, особливо на Волині. Досить сказати, що вони витримали 4 видання за короткий час (1832-1834).

Те, що при арешті в Костомарова разом з чистовим примірником „Книг Битія”, переписаним його рукою, взяті були його ж такі чернетки цього твору і самий перевобраз твору — „Księgi” Міцкевича, здавалося б могло бути достатнім доказом того, що автором „Книг Битія” був Костомаров. Не виникало сумнівів у цьому в першого дослідника кирило-методіївської справи російського історика В. І. Семевського, який мав змогу після революції 1905 року ознайомитися з деякими справами архіву так званого III-го Відділу. Він просто прийняв авторство Костомарова, як документально стверджене і не мав потреби зважувати можливість авторства інших братчиків, в тому числі і Шевченка, хоч Костомаров сам на слідстві з цілком зрозумілих причин залечував своє авторство.

Коли ж у 1915 році за паралельною справою з київських архівів, М. С. Грушевський опублікував свідчення братчиків, а серед них і те свідчення Костомарова, де історик намагався одвести від себе обвинувачення, посилаючись на якусь митичну „Подністрянку”, почалися шукання можливих інших авторів.

Вже проф. В. Щурат дорікав В. Семевському, що той „навіть не завдав собі питання, чи правдиве було зізнання Костомарова на слідстві, що „Книги Битія” належали якомусь невідому польському авторові, а сам Костомаров був лише перекладачем польських частин „Подністрянки”. В. Щурат мав змогу незвичайно детально обслідувати всі можливі польські джерела ідеології Братства, але не мав можливості простудіювати докумен-

¹⁵ Ludwik Janowski. Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia. Kraków. 1911, ст. 2.

тальні дані слідчої справи Костомарова, і тому його міркування дуже проблематичні, але вони мали свої наслідки.

Перший публікатор „Книг Битія” українською мовою, П. І. Зайцев, хоч і визнав, за Семевським, авторство Костомарова, все ж не заперечив думки В. Щурата про можливість існування „Подністрянки”. Більше того, від припускав, що міг існувати раніше „Книг Битія” ще якийсь інший твір, близький до них і зв'язаний з діяльністю Шевченкового приятеля Я. де Бальмена, засланого на Кавказ. На цю думку навів П. Зайцева збіг одного місця в „Посланні” з таким же висловом у „Книзі Битія”.¹⁶

П. І. Зайцев так само не мав ні часу, ні змоги в бурхливі дні революції, коли справи III-го Відділу на короткий час опинилися в Академії Наук у Петербурзі простудіювати всю справу Костомарова. В свідченнях Костомарова багато плутанини і вигадок, і нема сумніву, що „Подністрянка” придумана була Костомаровим на слідстві ad hoc.

Арештований буквально напередодні свого вінчання, він пережив свій арешт як життєву катастрофу і поведив себе на слідстві так, що було переведено дві медичні експертизи — 1-го і 2-го травня, з метою встановити, чи не збожеволів Костомаров. Лейб-медикові Н. Арендту писали, не називаючи імені, що „содержайщийся при III Отделении один важный арестант обнаруживает признаки помешательства ума”.¹⁷ В такому стані, звичайно, можна було наговорити й написати зовсім не відповідальні речі.

Можливість версії Щурата признавав і М. Марковський, який у статті про Шевченка, як братчика, в „Записках Істор. Філ. Відділу ВУАН” (1924) допускав ідейне авторство в „Книгах Битія” Шевченка. Марковський писав: „Подністрянка могла послужити тільки за зразок для Книг Битія Українського Народу, які без ніякого сумніву були складені в осередку Кирило-Методіївського Братства під чийсь впливом, але в жадному разі не Костомаровським. „І от я гадаю, закінчував свою думку Марковський, що таким ідейним автором цього твору, його вдохновителем був не хто, а Шевченко”.¹⁸ Марковський аргументував це лише більшою революційністю Шевченка, порівнюючи з Костомаровим.

Дальші варіації цієї думки знаходимо у польського славіста Юзефа Голомбка, який признавав авторство Костомарова в першій половині „Книг Битія” і Шевченка в другій — більш революційній.¹⁹

¹⁶ П. Зайцев. Книги Битія як документ і твір. „Наше Минувле”. 1918, No. 1, ст. 29-30.

¹⁷ Справа III-го Відділу 1847, No. 81, ч. 3, арк. 92.

¹⁸ М. Марковський. Шевченко в Кирило-Методіївському братстві. „Записки Іст.-Філол. Відділу ВУАН”. 1924, No. 4, ст. 56.

¹⁹ Sbornik prací I-ho Sjezdu slovanskych filologu v Praze. 1929, Svazek II. Praha 1932, ст. 55.

Нарешті, остання версія знаходиться в праці зовсім свіжо виданій (1956), проф. університету в Бордо — Жоржа Люсіані. Цей дослідник допускав співпрацю не тільки Шевченка, а й інших братчиків, нічим, знов таки, це не підтверджуючи.²⁰ Нема чого казати, що ні Голомбек, ні Люсіані не були знайомі з документами кирило-методіївської справи, хоч проф. Люсіані і працював у 30 роках у російських центральних архівах, але тоді він цікавився слявістичними настроями декабристів. Самий текст Книг Битія, що він наводить у своїй книзі про цей Костомарівський твір, він публікує не з оригіналів слідчої справи, а з публікації П. Зайцева в 1918 р. з тим пропуском і помилкою, які там знайшлися.

Документальні дані, що їх дає справа III Відділу про Костомарова свідчать про те, що всю роботу над „Книгами Битія” проробив сам Костомаров. Чорновий рукопис, писаний увесь його власним, дуже нерозбірним письмом, дає численні відступлення від білого тексту. Біловий текст двічі був переписаний рукою Костомарова і переклад на російську мову з українського тексту зроблений і поправлений власноручно Костомаровим. До того ж ми маємо цілком ясні пізніші признання самого Костомарова в авторстві „Книг Битія” та інших документів Братства. Значення Шевченка в створенні Костомаровим цих основних документів не може виходити поза той великий революційний вплив, який він мав на всіх членів Братства, в тому числі й на Костомарова.

Свідчення Шевченка про Костомарова на слідстві не дають можливості докладніше освітлити цей вплив його на історика. На всі питання слідчих про „Книги Битія” та інші документи Братства Шевченко відповів, що він про це цілковито нічого не знає. Коли ж Шевченкові запропонували „описати докладно дії Костомарова” та інших братчиків, то він коротко відповів, що з Костомаровим познайомився в минулому (1846) році, весною, влітку Костомаров їздив лікуватися до Одеси, в серпні повернувся до Києва, а сам Шевченко був до грудня 1846 р., а потім з січня 1847 р. у відрядженні і з ним не бачився і не листувався, крім одного листа. Звичайно Шевченко просто ухилився від відповіді.

Свідчення Костомарова на слідстві так само не дають опертя для висвітлення взаємин двох видатніших братчиків. 15-го квітня, це б то за два тижні до згадуваної вже психіатричної експертизи, Костомаров свідчив, що Шевченка вважають автором розповсюджених віршів дуже поганого змісту, але він не чув нічого про це від самого поета, назвав його полум'яним „малоросом” з брутальним („грубим”) характером, і таким чином ніби заперечував будь яку можливість дружньої з ним близькості.

²⁰ Georges Luciani. Le livre de la Genèse du Peuple Ukrainien. Paris 1956, ст. 92.

Пізніше Костомаров спростував ці свої вимушені відповіді перед слідчою комісією тим, що по Шевченковій смерті не один раз виступав у пресі зі спогадами про Шевченка, де подав правдиву картину своїх взаємин з поетом.

ЗАГАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА

1. Матеріяли до історії Кирило-Мефодіївського братства. Признання Кирило-мефодіївців. Приладив до друку М. Грушевський. Київ. 1915.
2. В. Щурат. Основи Шевченкових зв'язків з поляками. „Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка”. Львів. 1917, т. СХІХ-СХХ, ст. 217-347; окрема відбитка під наг. „Шевченко і поляки”. Львів 1917.
3. Литературное наследие Н. И. Костомарова. С. Петербург. 1890.
4. Автобиография Н. И. Костомарова. Москва. 1922.
5. Письмо Н. И. Костомарова к редактору-издателю „Русской Старины” М. И. Семевскому. (Про Шевченка). — „Рус. Старина”. 1880, кн. 4.

ШЕВЧЕНКО В МИСТЕЦТВІ

М. Антонюк

ШЕВЧЕНКО В ЦЕРКОВНИЙ ІКОНОГРАФІЙ

Впровадження світських осіб до творів церковного малярства, зокрема тих, що мали чималі заслуги у розвитку й поглибленні релігійного життя, було здавна поширене на Заході. Зате цього роду мотиви зустрічаємо куди рідше в східній іконографії. Основою змісту іконописних творів були, зокрема на Україні, тексти євангелій і літургічні книги (щонайвище при деяких впливах апокрифічної літератури) при чому українські мистці з правила не відступали від них. Це впливало ще з духа постанов другого нікейського собору 787 р. (після боротьби проти почитання образів), який наказував, що „уклад не залежить від інвенції малярів, а від рішень і традиції вселенської Церкви”. Рішучі зміни в цьому напрямі виступили в нас щойно в добі барокко, без сумніву під впливом західних течій у мистецтві. Зокрема такі композиції, як Покров Пресв. Богородиці, далі Воздвиження Чесного Хреста, що поєднували історичну тематику з церковно-релігійним життям, давали змогу тогочасним мистцям (від ХУІІ ст.) впроваджувати низку портретів світських осіб до суто традиційних композицій. Таким чином повсталася й витворилася нова традиція, яка перейшла вже в найновішій добі зі станкового до монументального малярства.

Кілька прикладів з іконопису в Зах. Україні: саме в останніх часах українські мистці теж впроваджували до своїх стінописів, визначних діячів з релігійного руху і зокрема українців. До таких унікальних явищ належить одна композиція в поліхромії вірменського собору у Львові, автором якої був польський мистець Розен, котрий намалював у низці дівих осіб митрополита Андрея Шептицького.

Галерію портретів визначних діячів, зокрема з українського державного життя, бачимо в розписі церкви ОО. Василіян у Жовкві, що її виконав у рр. 1931 до 1939 мистець Юліян Буцманюк. В композиції св. Покрови він відтворив тогочасний український-католицький єпископат, а далі представників українського уряду на чолі з М. Грушевським, С. Петлюрою, П. Скоропадським, Е. Петрушевичем, О. Тарнавським та ін. В окремій композиції арт. Буцманюк намалював теж у цій же церкві визначних поетів; перше місце займає Шевченко.

Майже в тому самому часі (в рр. 1933-1936) розмальовував українську католицьку церкву в Угнові (округ Рава Руська) мистець Дам'ян Горняткевич. В композиції Покрови Пресв. Богородиці він впровадив дві окремі громади осіб: ліворуч від Богоматері виступають представники етнографічної групи, на чолі з угнівським міщанством в їхніх характеристичних строях, а праворуч зображена історична група. На переді історичної групи св. Андрій, за ним стоять св. княгиня Ольга, св. князь Володимир Великий, далі літописець Нестор, король Данило, гетьман Мазепа, а відтак Шевченко, Шашкевич, після них являється представник Січового Вояцтва полковник Дмитро Вітовський і останній в цьому ряді осіб намальований митрополит Шептицький. Шевченко глядить на постать Марії в молитовному піднесенні, зі зложеними побожно руками.

Ця композиція св. Покрови з угнівської церкви з іншими фрагментами поліхромії була зрепродукована в чеському мистецькому журналі „Сальон” у Празі, ч. 4, за 1939 р. разом зі статтею п. з. „Українське церковне малярство”, автором якої був проф. В. Січинський.

ОГЛЯДИ ПРАЦЬ ПРО ШЕВЧЕНКА

НАЙНОВІША ЗБІРКА ПОЛЬСЬКИХ ПЕРЕКЛАДІВ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ

[Taras Szewczenko. *Utwory wybrane*. Państwowy Instytut Wydawniczy. Redaktor i słowo wstępne Włodzimierz Słobondnik. Postawiem i przypisami opatrzył Marian Jakóbiec. Warszawa 1955, 8°, ст. 326 + 1 неп. + 1 портрет.]

Шевченкові поетичні твори не вперше появляються в перекладах на польську мову. Не рахуючи численних перекладів, друкованих по часописах, та збірок поодиноких перекладачів (Л. Соєвського 1861, Горжалчинського 1862, Сирокомлі-Кондратовича 1863, Твердохліба 1913, Виламовського 1930), зазначене вище видання буде четвертою збіркою перекладів пера різних авторів: перша — це збірничок, що його склав Микола Вороний (*Zbiorek wybrany poezji*, Варшава 1920); друга — *Utwory wybrane*, Харків-Київ 1931; третя — збірник перекладів на польську мову, що появився в 1936 р., як 14-ий том „Повного видання творів Т. Шевченка” Українського Наукового Інституту у Варшаві за редакцією Богдана Лепкого й вийшов також окремою відбиткою.

У виданні польського Державного Видавничого Інституту поміщено 85 перекладів 17 авторів, але творів перекладено всього 83, бо Заповіт подано в двох перекладах, а початок „Причинної” ще і в окремому від цілої поеми перекладі. Ось прізвища авторів цієї збірки: Зигмунт Брауде, Стефан Жеромський, Богдан Жираник, Євген Житомирський, Ярослав Івашкевич, Анна Каменська, Леонард Левін, Леон Пастернак, Маріян Пехал, Владислав Сирокомля, Володимир Слободнік, Елеонора Слободнікова, Леонард Соєвський, Станіслав Струмф-Войткевич, Тадей Хрусьцелевський, Ян Чарний, Чеслав Ястшембец-Козловський. Поза Сирокомлею й Соєвським усе нові імена, що їх здебільшого не стрічаємо у попередніх виданнях.

В передмові до цієї збірки перекладів її редактор поясняє, що він подав „переклади тих творів, які, на його думку, найкраще відзеркалюють характер Шевченкової творчості (ст. 9). Розуміється, вибір річ суб'єктивна, але треба одмітити, що редактор поминув низку творів, які власне дуже важливі для зрозуміння ха-

рактору Шевченкової музи. Так нема, напр., таких речей, як -- „Буває, в неволі іноді згадаю”, „Бували війни й військовій свари”, „Великий Лях”, „До Основ'яненка”, „Заступила чорна хмара”, „Осії Глава XIV”, „Розрита могила”, „Суботів”, „Холодний Яр”, — себто творів, що їх тепер викидає з Кобзаря большевицька цензура. З другого боку нема „Гімн чернечий”, „Марія” та іншого. Для пізнання Шевченкової творчости це речі, здається, зовсім немаловажні.

Впадає також в очі, що редактор поминув праці таких гарних перекладачів, як Богдан Лепкий і Юзеф Лободовський з причин, очевидно, політичних. Замість їхніх перекладів бачимо далеко гірші — інших авторів, з яких особливо пощасливилася Сиромкмі, зі шкодою для читачів.

Назагал же переклади можливі, а деякі навіть гарні, якщо зважити на труднощі перекладів з української мови з її тоничною версифікацією на польську з силлябічною.

Проте, навіть у найкращих перекладачів зустрічаються невдалі, кострубаті вислови, або й цілі рядки. Часто-густо з наголовку перекладу нелегко догадатися, яку саме Шевченкову поезію маємо перед собою. Тому варто було б упорядчикам збірок, коли нема загальною відомою назви даного Шевченкового збору давати при польському тексті перший рядок оригіналу. Це значно улегшувало б зіставлення перекладу з українським первотвором. Догадайтеся, напр., що „Gdy mężulka najdrozszego” (ст. 211) це є „Ой, я свого чоловіка”, що „A u Kati-Katarzyny” це „У тієї Катерини” (ст. 212), „Po dziabła rogatego tracę” (ст. 229) це „На батька бісового”, що „Nie jestem na psa urok chory” (ст. 259) це „Я не нездужаю, нівроку” і т.д.

На жаль не тільки у старих перекладах, як от напр. Сиромкмі, який рушники старості переклав „z gusznicą nabitą” (ст. 117), але й у модерних трапляються подібні ляпсуси, як це бачимо хоча б із наведених вище наголовків.

Передмова В. Слободніка дає коротку характеристику Шевченкової поетичної творчости і була б зовсім на місці, як би автор не повторив недоречного для нашого часу погляду, ніби Шевченко продовжував народну поетичну традицію. Це твердження нагадує колишні епітети, давані Шевченкові — „поет народний” у значенні „простонародний”, „мужицький”. Тим часом був він поетом національним і збагатив сучасну йому українську поезію — новими тонами, новими формами і новим змістом. Голос Шевченка не можна зводити лише до „грізного протесту кріпака проти існуючого ладу”. Це був протест українського патріота проти ярма соціального й національного. Не можна згодитися з автором, що Шевченкові поезії „повні кострубатих слів” і „непов'язаних (rwaćuch się) народних ритмів”. Несальонових виразів у Шевченка не так уже багато, як про це може подумати польський

читач, здавшись на п. Слободніка, а форму його поезій ніяк не дається звести виключно до народних пісень.

Недоречно посилення на Чернишевського і Добролюбова, які нібито потрапили належно оцінити всю міць Шевченкової поезії, „суворої і негармонійної в класичному цього слова значенні”, є очевидно даниною теперішньому курсові. Так про Шевченка ці московські „революціонери-демократи” — не озивалися. Шевченка, як справжнього поета, оцінив із-поміж москалів один лише Аполон Григор'єв, але що він не належав до табору згаданих критиків, то й про його оцінку в СРСР не згадують. Свою передову кінчає В. Слободнік згадкою про взаємини Шевченка з визначними польськими діячами та про їх ставлення до нього й його творчості. При цій нагоді він наводить присвячені Шевченкові вірші Антонія Сови (Едварда Желіговського) й Болеслава Червенського, автора відомого польського революційного гімну „Червоний Штандар”, а також порівняння Жеромського Шевченкової поезії з поезіями Леопарді, яку цей визначний польський поет ставить вище за твори італійського поета.

Поміщений при кінці книжки (ст. 285-306) біографічний нарис д-ра М. Якубца можна назвати цілком задовільним, хоча з деякими його твердженнями, позиченими, очевидно, у советських авторів, згодитися не можна. Так на ст. 292 каже він, що Шевченко „ріс у Петербурзі під безпосереднім і запліднюючим впливом В. Бєлінського та А. Герцена”. Що тодішня російська поступова журналістика мусіла так чи інакше впливати на Шевченка, про це годі сперечатися, але не можна говорити так аподиктично про вплив Бєлінського, негативне ставлення якого до української національної справи, в тому й до літератури, зокрема до творчості Шевченка, могло тільки відштовхнути українського поета від „несамовитого Вісаріона”. Ще менше можна говорити про вплив Герцена, яким Шевченко захопився вже при кінці свого життя.

Автор лише побіжно згадує про польські впливи на поезію Шевченка, хоч праця акад. Василя Щурата „Шевченко і Поляки”, здавалося б, могла дати йому чимало цікавого матеріялу до цієї теми.

Говорить д-р Якубец — знову таки під суггестіями советських авторів — про зміну Шевченкових поглядів на минуле власного народу, на „козацьку проблему”, підо впливом вражень, здобутих у часі подорожів по Україні. Розуміється, кріпаччина й національна аморфність, що їх він застав на батьківщині, не могли не викликати в ньому болю, розчаровань і гніву, які знайшли свій вираз і в інвективах на адресу також і прадідів сучасного йому панства. Але все ж ці прадіди були для нього „великі” і він протиставить їм потомків. Большевицькі автори намагаються на підставі цих Шевченкових інвектив змалювати його, як типового російського „революціонера-демократа”, що і в думці не мав змагати до самостійної української держави. Але що Шевченко і в

пізніших роках захоплювався колишньою волею козацької України та побожно ставився до її діячів, про це д-р Якубець міг легко дізнатися з відповідних творів. Досить пригадати поезії з часу заслання 1847-1850 рр.: Іржавець, Чернець, Ой чого ти почорніло зелене поле, У неділеньку у святую, Заступила чорна хмара, Буває в неволі, тощо. Та й пізніші інвективи на адресу Богдана Хмельницького свідчать не про зраду колишніх юнацьких мрій про самостійну Україну, а про жаль, що „воз'єднання” України з Московщиною, до якого приложив руку великий гетьман, було причиною її національної неволі. Словом, годилося б говорити про Шевченкові погляди передовсім на підставі його власних творів.

Невірно твердить автор, що „Книги битія українського народу” це спільний твір Костомарова й Білозерського. Не можна також погодитися з думкою, що Книги Битія виявляють „політичну незорілість і брак консеквенції *українських лібералів*” (ст. 294). Навпаки, це був маніфест революціонерів, що свідчив про їх глибокий український патріотизм. Маловажати його не слід. Хоч сконфіскований царськими жандармами, пролежав він 60 років у сховку й не мав того впливу, який міг би мати, проте є він документом великої ваги для розуміння тієї патріотичної атмосфери, яка панувала в Братстві й, очевидно, мала неабиякий вплив і на те середовище, в якому братчики оберталися. Темпера тура українського патріотизму Книг Битія була незвичайно висока, й годі її зводити на нівець причепливою критикою. Не треба забувати, що вплив і вагу Книг посилювали патріотичні поезії Шевченка, які були немов поглибленими коментарями до їхніх тез.

Автор може й несвідомо, а піддаючися суггестіям большевицьких „шевченкознавців”, майже негує український патріотизм Шевченка та вплив його „Кобзаря” на пробудження українських самостійницьких думок і прагнень, бо підсовєтські автори — волею чи неволею — мусять підкреслювати в Шевченкових творах думки й ідеали суспільного характеру, нагинаючи його світогляд до світогляду „великих російських революціонерів-демократів” — Бєлінського, Добролюбова та Чернишевського.

Після цих завваг загального характеру слід спинитися на дрібніших недоліках, що їх усе ж таки не хотілося б бачити в назагал добрій статті д-р Якубца.

Ідімо за порядком: 1) на ст. 290, стверджуючи, що „великий російський критик пізніше піддав дуже суворій оцінці Шевченкову творчість”, автор докладніше спиняється на дуже прихильній до Шевченка рецензії в гравцевій книжці „Отечественных Записок” 1840 р., „яку, — каже він, — совєтські дослідники схильні приписувати В. Бєлінському”. Об'єктивний шевченкознавець повинен скинути з конта Бєлінського цю рецензію, яка цілком розминається з його поглядами на українську справу взагалі й літературу зокрема; 2) на ст. 291 називає проф. Якубець Миколу Маркевича „голосним істориком”, хоч його компілятивна Історія Ук-

раїни зовсім не підтверджує цього епітету; 3) на ст. 293 — по-дибуємо не спростовану друкарську помилку: Батушевич-Петрашевський, зам. Буташевич; 4) на ст. 294 і 296 говориться, що Шевченка тримано в Петропавловській кріпості, де він написав свої казематні поезії. В дійсності Шевченко, як і інші арештовані кирилометодіївці сиділи до вирішення справи у в'язниці при 3-му відділі (тодішній охранці); 5) на ст. 293 — 2-ге видання Кобзара 1844 р. називається „поширеним”. Насправді був це передрук 1-го видання. Воно остільки „поширене”, що 800 примірників його зброшуровано разом із виданими в 1841 р. „Гайдамаками”; 6) на ст. 295 слід було згадати, що Шевченко складав у своїх томах не тільки „Гімни на честь сільської жінки”, але й на честь жінки взагалі (Княжна, Марія, Неофіти); 7) на ст. 296, вичислюючи книжки, що їх просив Шевченко своїх приятелів прислати йому, д-р Якубец дипломатично забуває згадати про книжки з історії України й релігійні; 8) на ст. 297 прапорщика Ісаєва називає, не подаючи прізвища, „якимсь п'яним офіцером”, хоч Ісаїв діяв по-тверезому, з пімсти зате, що Шевченко викрив його стосунки з дружиною Герна; 9) на ст. 299 автор твердить, що за Новопетровською фортецею засаджено „парк” і збудовано в ньому альтанку й ліпльняку ніби то в цій цілі, щоб Шевченко міг у ній нишком писати. Нічого й говорити про помилковість цього твердження; 10) на цій же сторінці обвинувачує „українських націоналістів” за спихання на 2-ий плян російської творчості Шевченка, хоч, як знаємо, й росіяни ставилися до неї негативно (напр., С. Аксаков); 11) на ст. 300 — без потреби вставляє в біографію Шевченка епізод із розправою Миколи І-го з Петрашевцями 22. XII. 1849 р. Це теж данина підсоветським авторам, які живосилом Шевченка зв'язують із російським революційним рухом; 12) тут же підкреслюються агресивні пляни Англії і Франції супроти Росії в Кримській кампанії, а замовчуються такі самі пляни Росії супроти Туреччини, які в консеквенції загрожували й Заходові; 13) на ст. 301 даремно назвав Михайла Лазаревського „високим урядовцем у столиці”; 14) ст. 302 — перше повне видання Шевченкового Щоденника появилось в 1925 р., а не в 1927; доречі, згадуючи за це останнє, автор промовчує, що вийшло воно накладом ВУАН за редакцією С. Єфремова; 15) на ст. 303 — М. Михайлова помилково названо Михайловським; 16) на ст. 304 твердить д-р Якубец, немов би то Шевченко „не знаходив спільної мови в розмовах і дискусіях” із колишніми своїми приятелями — Костомаровим, Кулішем, тощо. В дійсності Шевченко до смерти не переставав дружити з українськими „ліберальними буржуями”, як називає автор його українських друзів. Досить пригадати хоча б ту вагу і увагу, які Шевченко прив'язував до заснування „Основи”, що була для нього справою спільною саме з його товаришами по Братству й не менше дорогою, як і їм; 17) на ст. 304 говорить автор, що Шевченко в 1859 р. „був знову арештований і, посадже-

ний у в'язницю в Черкасах". Арештовано ж Шевченка по його переїзді Дніпра й тримано *під домашнім арештом*, спершу в Мошнах, потім у Черкасах і знову в Мошнах. В ніякій в'язниці він не сидів, а навіть їздив у супроводі дітей станового в гості й на прогулянки; 18) на ст. 305 автор твердить, що в результаті „епохальних подій” — постання большевицької імперії — ніби то „*зреалізувалися Шевченкові мрії про волю для народу*”. Це теж поклін непотрібний і несмачний; 9) на ст. 306 твердить д-р Якубець, що „реакціонери всякої масти” намагалися фальшувати спадщину великого поета, спотворюючи її сенс для власних цілей. В дійсності на Великій Україні ніхто, крім М. Лободовського, не фальшував Шевченкових творів, а коли вони виходили в спотвореному вигляді, це була заслуга царської цензури. Лише в деяких популярних виданнях, що появлялися в Галичині, можна завважити певну тенденцію у виборі й публікації Шевченкових творів, головню, де він торкався релігії, спотвореною царатом. М. Драгоманов дуже ганьбив тоді видавців за цю „громадську цензуру” Шевченкової музи. Але ж не треба забувати, що саме в Галичині повиходили й повні видання Шевченкових творів: 1867 р. вид. молоді, так зв. Сушкевича, 1893 (НТШ), 1902 і 1907 (Просвіта), 1908 (НТШ).

Закінчується книжка коментарями, що їх склав д-р Якубець. Це короткі, може закороткі, пояснення, коли появилася той чи інший Шевченків твір в оригіналі чи в перекладі, пояснення осіб, місцевостей, рік, історичних подій, пісень, тощо, які зустрічаються в перекладених творах. Назагал ці коментарі задовільні, одначе можна зробити кілька зауважень.

На ст. 310 д-р Якубець пояснює іронічні слова Шевченка: „Співай про Матрьошу, про Парашу, радість нашу, Султан, паркет, шпори”, що це „назви тодішніх солдатських пісень”, тим часом він мав тут на думці російські романси та сентиментальні оповідання, в роді „Параші-Сибірячки” Полевого. На ст. 315 і 316 д-р Якубець, ідучи слідом за большевицькими авторами, називає Мазепу й Гордієнка зрадниками, не здаючи собі, видно, справи, як болюче може це вражати українців; бурсацтво (ст. 316) — тут зовсім не „учні духовних шкіл”, а школярі кийвської Академії XVIII в., яка тоді була світською школою. Поезія „Мій Боже милий, знову лихо” (ст. 318) появилася в женеvському Кобзарюку 1878, а не 1891 р.; поезія „Я не нездужаю, нівроку” (ст. 320) появилася в празькому виданні „Кобзаря” 1876 р.

Володимир Дорошенко

СОВЕТСЬКЕ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО 1954 — 1955

(Академія Наук Української РСР. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. Збірник праць Третьої Наукової Шевченківської Конференції. Київ. Видавництво Академії Наук Української РСР. 1955, 170 стор.

Академія Наук Української РСР. Інститут Літератури ім. Т. Г. Шевченка. Збірник праць Четвертої Наукової Шевченківської Конференції. Київ. Видавництво Академії Наук Української РСР. 1956. стор. 328.)

У першому „Збірнику” 1955 року вміщено такі праці: Є. П. Кирилук. „Шевченко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму й лібералізму”; Н. Є. Крутікова: Художні особливості прози Шевченка; Д. В. Чалий: Шевченко і Некрасов; Ю. О. Івакін: Російська безцензурна література і антимонархічна сатира Шевченка; О. Р. Мазуркевич: Шевченко в працях передових російських педагогів; А. В. Недзвідський: Нові матеріали про зв'язки Шевченка з російськими революційними демократами; П. К. Волинський: Літературно-естетичні погляди Шевченка періоду „трьох літ”; В. В. Іванишин: Творчість Шевченка в оцінці Богдановича; Кенешбек Асаналієв: Шевченко киргизькою мовою; І. М. Дузь: Образ Шевченка в російській радянській поезії.

Все це доповіді, прочитані в Києві на Третій Шевченківській Конференції в 1954 р.* Переважна більшість цих доповідей не має ніякого наукового значення. Це звичайні советські „праці” — тенденційні, пропагандивні. Вони подають образ Шевченка у фальшивому освітленні, викривлюють його творчість, його світогляд, намагаються зробити Шевченка виразником сучасної ідеології большевиків. Найбільше уваги в цих доповідях приділяють вигаданим „впливам” російської літератури на Шевченка, або ж неіснуючим впливам Белінського, Чернишевського та інших так званих „російських революційних демократів”. До таких доповідей належать доповіді Є. Кирилюка, Крутікової, Чалого, Івакіна, Недзвідського, Волинського і почасти Мазуркевича.

* Перша Наукова Шевченківська Конференція в Києві відбулася в 1952 році, друга в наступному році. Доповіді зроблені на обох цих конференціях видані були разом в „Збірнику праць першої і другої наукових шевченківських конференцій”.

Кирилук, Крутікова та інші, вихваляючи російську літературу, гостро нападають на так званих „буржуазних націоналістів”. Кирилук до категорії „буржуазних націоналістів” зарахував не тільки Куліша та Костомарова, але й Галаганів, Кучубеїв і навіть образ перевертня Кирпи-Гнучкошиєнкова.

Крутікова і Чалий вдаються між іншим до такого засобу характеристики творчості Шевченка: навівши цитату російського критика про російського письменника, додають свій висновок, що, мовляв, цими словами можна визначити і схарактеризувати також і творчість Шевченка. Крутікова висловленням Добролюбова про Гончарова намагається характеризувати прозу Шевченка, Чалий робить ще простіше. Він виписує окремі цитати з книжки К. Чуковського про Некрасова й зазначає, що їх можна віднести і до творчості Шевченка. Наприклад, Чалий наводить таку цитату з праці Чуковського „Мастерство Некрасова” М. 1952 р.: „Некрасов навсегда утвердил в русской лирике, что поэтизация женщины возможна не только в сфере любовных отношений, но главным образом на основе признания беспримерной огромной работы, которую несла и несет она в мир”. Після цієї цитати Чалий лише додає одно речення: „Ця тема є однією з провідних і в творчості Шевченка”.

О. Мазуркевич, розповівши про прихильне ставлення М. І. Пирогова, К. Д. Ушинського, В. П. Острогорського, Д. І. Тихомірова та інших педагогів до творчості Шевченка, поруч з ними поставив і А. М. Скабічевського, який уважав українську мову за місцеву говірку російської мови, не визнаючи її за самостійну мову.

П. К. Волинський яких 30 разів згадує і цитує Белінського. Висловлюваннями Белінського про Гоголя він характеризує естетичні погляди Шевченка.

Івашин розповідає про те, як білоруський письменник М. Богданович оцінював твори Шевченка, зокрема мистецькі особливості його поезії. Одночасно Івашин критикує Богдановича за те, що він не знав і тому не вживав „марксистсько-ленінської методології”.

Кенешбек Асаналієв подає огляд перекладів творів Шевченка на киргизьку мову і зазначає, що киргизькі письменники й поети бачать у Шевченкові „не тільки геніяльного Кобзаря, але й великого борця за свободу і незалежність, вірного і відданого сина свого народу”.

У збірнику праць Четвертої Наукової Шевченківської Конференції в Києві в 1955 році вміщені такі доповіді: Вступне слово директора Інституту Літератури ім. Т. Г. Шевченка академіка АН УРСР О. І. Білецького; М. І. Новиков: Філософські і атеїстичні погляди Шевченка; Є. П. Кирилук: До проблеми лірич-

ного героя в поезії Шевченка; А. В. Недзвідський: Образ позитивного героя в поезії Шевченка; Л. Ф. Стеценко: Поема „Катерина”; Ю. О. Івакін: Рання сатира Шевченка (Сатиричний елемент у поемі „Гайдамаки”); Д. В. Чалий: Спроба ідейно-художнього аналізу поеми „Сон”; П. Г. Приходько: Картина села в поемі „Сон”; Т. І. Комаринець: Фолклорні джерела поезики Шевченка (1873-1847); П. К. Волинський: Естетичний ідеал Шевченка; С. О. Ненадкевич: З творчої лабораторії Шевченка (Робота над невірницькою поезією в 1858 р.); Е. С. Магура: К. в опросу о лексики и фразеологии русских повестей Шевченко; Г. П. Іжакевич: Значення Шевченка в розвитку українсько-російських мовних зв'язків; П. М. Попов: Шевченко і російська народна поезія (З історії українсько-російського культурного єднання); Ф. Я. Прийма: Шевченко в роботі над „Живописной Украиной” (по матеріалам архива В. Н. Рєпниной); Э. П. Сокол: Шевченко и латышская литература; Н. Н. Ушаков: О переводе Шевченковского стиха размером подлинника; М. Х. Коцюбинська: Шевченко в англійських перекладах.

Як бачимо, коли в першому „Збірнику” всі статті були надруковані українською мовою, то в цьому — другому „Збірнику” із 17 доповідей-статтей чотири надруковано російською мовою. Переважна більшість цих доповідей має ту саму тематику, що й доповіді, вміщені в першому „Збірнику”. Це доповіді про так звані „впливи” російської літератури на Шевченка або про російські твори Шевченка. Цим темам присвячено 13 доповідей. І лише 4 доповіді не зв'язані з російською літературою.

Доповіді назагал дуже примітивні. Це звичайні советські агітки з безконечними повторюваннями шаблонних фраз про „благотворний вплив” передової російської літератури та культури на Шевченка, а зокрема про „вплив” Бєлінського та Чернишевського.

Деяко нове вносить Новиков у своїй доповіді. Мало чим відрізняючися від звичайних советських доповідей і праць про світогляд Шевченка, цікава вона критикою попередніх праць Я. Дмитерка („Общественно-политические и философские взгляды Т. Г. Шевченка”. М. 1951) і І. Головахи („Т. Г. Шевченко і російські революційні демократи”, К. 1953). М. Новиков цілком слушно відзначив у цих працях їхні методологічні хиби. Автори, зазначає Новиков, не доводять, не показують, не розкривають складних філософських поглядів Шевченка, а лише твердять та декларують. Головасі закидає Новиков, що він підтягає філософію Шевченка під сучасний діалектичний матеріалізм, що погляди так званіх „російських революційних демократів” механічно намагається перенести на Шевченка. А обом авторам закидає, що вони замовчують те, що їм не подобається.

Всі ці зауваження Новикова цілком слушні. Але такою ж самою мірою, як до Дмитерка та Головахи, стосуються вони

й до доповіді самого Новикова, бо й він не спромігся цілком визволитися від спрощеності і фальшування світогляду Шевченка. Новиков — як і його попередники не доводить, але тільки декларує, твердить, що Белінський і Чернишевський впливали на вироблення матеріялістичного світогляду Шевченка. Ігноруючи або перекруючи факти, Новиков підтягає Шевченка до советського атеїзму.

Івакін, хоч і змушений був замовчати несправедливий злісний виступ Белінського проти Шевченка, проте проаналізував відповідь Шевченка на українофобську критику і зокрема ті мовні засоби, якими користувався Шевченко, малюючи сатиричні образи своїх російських критиків.

Найгіршим зразком плазування є доповідь Чалого, наповнена низькими поклонами перед Ждановим, Белінським та „передовою російською літературою”. За Чалим виходить, що в поемі „Сон” Шевченко пропагував ідеї Белінського. Чалий, звичайно, не згадує, що Белінський назвав „Сон” Шевченка „гадким пасквилем” і що Белінський схвалював жорстокий присуд царя над Шевченком.

З-поміж усіх доповідей вирізняється своїм науковим підходом до теми доповідь Т. І. Комаринця зі Львова, в якій дослідник проаналізував фольклорний спосіб побудови окремих мистецьких засобів Шевченка.

О. Є. Ненадкевич порівняв тексти „Малої книжки” з текстами „Більшої книжки”. Але „висновки”, що їх він зробив не відповідають прикладам, наведеним у його праці. Твердження Ненадкевича, що зміни в текстах виявляють спрямованість Шевченка проти „українського буржуазного націоналізму” просто анекдотичні.

Найбільша доповідь Магури на 54-ох сторінках подає опис лексики російських повістей Шевченка.

Ф. Я. Прийма подає уривки з листів В. Рєпніної до Г. Псьол, в яких є згадки про Шевченка. З цих листів видно, що Шевченко в 1844 р. мав намір викупити з кріпацтва своїх братів, здобувши потрібні кошти від продажу „Живописної України”.

Є. Сокол подає цікаві матеріали про переклади творів Шевченка лотиською мовою. Його статтю доповняє бібліографічна довідка К. Егле „Т. Г. Шевченко на латиськом языкє”.

Окремі питання перекладу поезій Шевченка російською мовою, зокрема передачі російською мовою силабічного вірша Шевченка, розв’язує в своїй доповіді Н. Ушаков.

Огляд перекладів творів Шевченка англійською мовою подає М. Х. Коцюбинська. Згадавши праці проф. Менінга про Шевченка, Коцюбинська робить американському дослідникові закид, що він, мовляв, намагається відірвати Шевченка „від національного ґрунту” та „від плідного впливу російської літератури”.

Другий „Збірник” в основному додержується тих самих принципів, що й перший. Доповіді в переважній більшості не наукові та тенденційні. Вони спотворюють образ великого українського поета.

Проте окремі автори спромоглися піднятися над рівнем офіційного радянського „шевченкознавства” і виявили науковий підхід до вивчення окремих проблем шевченкознавства — проблем поетики, лексики, версифікації та мистецького перекладу.

П. О.

S U M M A R Y

The seventh *Shevchenko Annual* (1958) traditionally presents events of Taras Shevchenko's life a hundred years ago.

In 1858 Shevchenko, whose ten-year exile ended in 1857, went from Nizhniy Novgorod via Moscow to St. Petersburg to begin his work on engravings and to prepare for publication his poetry written in exile and after.

Volodymyr Miyakovsky's paper is devoted to the friendship between Shevchenko and the historian Mykola Kostomarov. Both were members of the Sts. Cyril and Methodius Brotherhood and participants in the 1847 trial.

In the chapter "Shevchenko in Art" materials are presented on the portrayal of Shevchenko in the church art of the Western Ukraine where artists used the popular tradition of presenting historical figures as details in icons.

A new edition of Polish translations of Shevchenko's poetry and two collections of works by Soviet authors on Shevchenko's life and creative works are reviewed.

Shevchenko's selfportrait of 1858 is reproduced.

**ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
ПРИСВЯЧЕНІ ШЕВЧЕНКОВІ**

1. **Віктор Петров.** Провідні етапи розвитку сучасного Шевченкознавства. Авґсбург. 1946. Ст. 37. Циклостиль.
2. **Дмитро Чижевський.** Деякі проблеми дослідження формального боку поезій Шевченка. Авґсбург. 1947. Ст. 17.
3. **Ярослав Рудницький.** Наголос в поезії Шевченка. Авґсбург. 1947. Ст. 10. Циклостиль.
4. **Василь Лев.** Лексика ранньої Шевченкової поезії. Авґсбург. 1947. Ст. 10. Циклостиль.
5. **Сергій Жук.** Скульптурні портрети Шевченка. Авґсбург. 1947. Ст. 11. Циклостиль.
6. Шевченко та його доба. Вип. I. Авґсбург. 1947. Ст. 135.
8. **Леонід Білецький.** Шевченко в Яготині. Авґсбург. 1949. Ст. 46.
9. **Дмитро Дорошенко.** Розвиток української науки під прапором Шевченка. Вінніпег. 1949. Ст. 26.
10. **Леонід Білецький.** Віручий Шевченко. Вінніпег. 1949. Ст. 26.
11. Автограф Шевченка 1860 року. Шевченківська Конференція УВАН в США. 1951. Нью-Йорк. 1951. Ст. 15.
12. Шевченко. Річник I. Нью-Йорк. 1952. Шевченківська Конференція УВАН в США. 1952. Ст. 29 + (2).
13. Тарас Шевченко. Кобзар. Друге поправлене й доповнене видання. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра Мирона Левицького. Видано накладом Видавничої Спільки „Тризуб”. Вінніпег. Канада. 1952. Т. I. 376 + 7 таблиць ілюстрацій. Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
14. Тарас Шевченко. Кобзар. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра Мирона Левицького. (Видано накладом Видавн. Спільки „Тризуб”. Вінніпег. Канада. 1952. Т. II. Ст. 468 + 14 таблиць ілюстрацій. Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
15. Шевченко. Річник 2. Нью-Йорк. 1953. Шевченківська Конференція УВАН в США. 1953. Ст. 48.
16. Тарас Шевченко. Кобзар. Редакція, статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. Обкладинка артиста-малюра М. Левицького. Видано накладом Вид. Спільки „Тризуб”. Вінніпег. Канада. 1953. Т. III. Ст. 576 + 12 табл. УВАН в Канаді. Інститут Шевченкознавства.
17. Шевченко. Річник 3. Нью-Йорк. 1954. Шевченківська Конференція УВАН в США. 1954. Ст. 47.
18. Тарас Шевченко. Кобзар. Ред., статті й пояснення Л. Білецького. Обкладинка артиста-малюра М. Левицького. Видано накладом Вид. Спільки „Тризуб”. Вінніпег. Канада. 1954. Т. IV. Ст. 556 + 17 табл.
19. Шевченко. Річник 4. Нью-Йорк. Шевченківська Конференція УВАН в США. 1955. Ст. 48.
20. **Мандрика М. І.** З болгарсько-українських взаємин. Вплив Шевченка на болгарську поезію. Накладом УВАН. Вінніпег. 1956. Ст. 16. Slavistica XXVI.
21. Шевченко. Річник 5. Нью-Йорк. 1956. УВАН у США. Ст. 54. + (2).
22. **Мандрика М. І.** Шевченко й Франко. Накладом УВАН. Вінніпег. 1957. Ст. 21. Серія Література, ч. 3.
23. **Рудницький Ярослав.** Найближчі завдання Шевченкознавства. Накладом УВАН. Вінніпег. 1958. Ст. 32. Серія: Літопис УВАН, ч. 16.
24. Шевченко. Річник 6. Нью-Йорк. 1957. УВАН у США. Ст. 55 + (4).

З М І С Т

Автопортрет Шевченка 1858 року

Передне слово	7
Шевченко сто років тому (1858 — 1958)	8
В. Міяковський: Шевченко і Костомаров	16

Шевченко в мистецтві

М. Антонюк: Шевченко в церковній іконографії	31
--	----

Огляди праць про Шевченка

В. Дорошенко: Найновіша збірка польських перекладів Шевченкових поезій	35
П. О.: Совєтське шевченкознавство 1954 - 55 рр.	41
Summary	46
Видання УВАН, присвячені Шевченкові	47

Ілюстрації в тексті

Композиція Д. Горняткевича в Угнівській Церкві з постаттю Т. Шевченка	33
---	----